

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка
Кафедра педагогіки та методики початкової освіти

«До захисту допускаю»
Завідувач кафедри педагогіки
та методики початкової освіти,
доктор педагогічних наук, професор
_____ Ірина САДОВА
«_____» _____ 2025 р.

Особливості організації та проведення позакласної роботи у процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ»

Спеціальність 013 Початкова освіта
Освітня програма «Початкова освіта»

Магістерська робота
на здобуття кваліфікації – Магістр початкової освіти. Вчитель
початкових класів закладу загальної середньої освіти

Автор роботи – Кочержук Алла Іванівна _____

підпис

**Науковий керівник – кандидат педагогічних наук,
доцент Колток Леся Богданівна** _____

підпис

Дрогобич, 2025

АНОТАЦІЯ

Алла Кочержук

Особливості організації та проведення позакласної роботи у процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ»

На сучасному етапі розвитку освіти активно обговорюється проблема спрямування системи освіти на формування ключових компетентностей. Ця проблема стала актуальною і для вітчизняної школи. Під позакласною діяльністю у межах реалізації Державного стандарту початкової освіти слід розуміти освітню діяльність, здійснювану у формах, відмінних від класно-урочної, організовану у вільний час школярів.

У першому розділі роботи проаналізовано психолого-педагогічну літературу з проблеми дослідження, визначено сутність позакласної роботи з природничої освітньої галузі інтегрованого курсу «Я досліджую світ» та її значення у формуванні природничих компетентностей молодших школярів. Охарактеризовано особливості форм організації позакласної діяльності у початковій школі, акцентовано увагу на принципах формування природничих знань у процесі позакласної роботи.

У другому розділі роботи описано проведену дослідно-експериментальну роботу з формування природничих компетентностей учнів другого класу у процесі позакласної діяльності.

ANNOTATION

Alla Kocherzhuk

Features of organizing and conducting extracurricular work in the process of studying the integrated course «I explore the world»

At the current stage of education development, the problem of directing the education system to the formation of key competencies is actively discussed. This problem has also become relevant for the domestic school. Extracurricular activities within the framework of the implementation of the State Standard of Primary Education should be understood as educational activities carried out in forms other than classroom-lesson, organized in the free time of schoolchildren.

The first section of the work analyzes the psychological and pedagogical literature on the research problem, determines the essence of extracurricular work in the natural education field and its importance in the formation of natural competencies of younger schoolchildren. The features of the forms of organization of extracurricular activities in primary school are characterized, and attention is focused on the principles of the formation of natural knowledge in the process of extracurricular work.

The second section of the work describes the conducted experimental work on the formation of natural competencies of second-grade students in the process of extracurricular activities.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. Теоретичні основи формування знань про навколишній світ у молодших школярів	9
1.1. Позакласна робота та її роль у формуванні знань про навколишній світ у молодших школярів.....	9
1.2. Принципи формування природничих знань у процесі позакласної роботи	13
1.3. Форми та методи позакласних занять з природничої освітньої галузі.....	24
РОЗДІЛ II. Експериментальна робота з формування знань про навколишній світ в учнів 2 класу у процесі позакласної роботи.....	36
2.1. Рівень знань про навколишній світ в учнів 2 «А» класу.....	36
2.2. Організація та методика проведення позакласних занять з природничої освітньої галузі з учнями 2 «А» класу.....	40
2.3. Аналіз результатів експериментального дослідження.....	43
ВИСНОВКИ.....	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	48

Вступ

У вимогах Державного стандарту початкової освіти говориться, що на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» й у позакласній роботі має відбуватися повне усвідомлення поняття навколишній світ, його цілісності і взаємозв'язку, виховання екологічної грамотності, правил дбайливого ставлення до природи молодших школярів.

Природнича освітня галузь – це поняття в яке включено все: від маленької мурашки у лісі, до нескінченних просторів Всесвіту. Відкрити дітям цей дивовижний світ навколишньої природи, його красу і таємниці, навчити змалку розуміти, любити і берегти рідну природу – ось основне завдання занять інтегрованого курсу «Я досліджую світ» до якого входить природнича освітня галузь.

Серед організаційних форм навчання природничої освітньої галузі у початковій школі особливе місце займає позакласна робота. Вона об'єднує тих учнів, які цікавляться предметом, хочуть більше знати про природу, брати участь у різноманітних заходах, пов'язаних із її вивченням. Позакласна робота включає індивідуальні, групові та масові види занять. Вони будуються з урахуванням навчального матеріалу, з вільно обраної тематики з урахуванням інтересів учнів. Зміст позакласних занять має доповнювати та поглиблювати програмні знання учнів, розширювати їх світогляд, формувати практичні вміння та навички.

Своїми цікавими організаційними формами позкласна діяльність викликає певний емоційний настрій, є сильним важелем мотивації навчання. Позакласна робота з природничої освітньої галузі та її роль розвитку особистості молодшого школяра має значення у сучасній школі, де успіхів домагаються учні, які прагнуть виявляти свою індивідуальність у прийнятті рішень, виявляють творчий підхід у вирішенню навчальних завдань.

Важко переоцінити роль позакласних занять, заходів у початковій школі. Мало того, що вони суттєво зміцнюють та поглиблюють знання, отримані учнями на уроках, допомагають запам'ятовувати вивчений матеріал, але й стимулюють розвиток творчих здібностей та бажання самостійно вивчати предмет.

Позакласні заняття дозволяють далеко вийти за рамки програми, розширити світогляд дітей, показати звичайне явище під новим, незвичайним кутом зору.

Перевага позакласної роботи, на відміну традиційних занять, у тому, що у ній враховуються потреби, життєві цінності та захоплення учнів. Діяльність дітей набуває для них особистісного характеру і сенсу, стає особливо значущою. При правильно організованій позакласній роботі учні почувуються комфортно і невимушено, створюється атмосфера розкнутості та впевненості, тому що їх ніхто не оцінює, відсутні негативні емоції через неточні або неправильні відповіді.

Проведення позакласних заходів та занять з природничої ОГ сприяє підвищенню рівня інтелекту у дітей, інтересу до самостійної навчально-пізнавальної діяльності; розвитку міжособистісного спілкування, виховує почуття любові та дбайливого ставлення до природи та її багатств.

Різноманітність форм і методів позакласних занять (гурткова робота, екскурсії, самостійні спостереження, конкурси, олімпіади, вироби, участь у масових заходах – посадці дерев, походах, виготовлення та розвішування шпаківень, годування птахів тощо) дає можливість проявити творчі здібності молодших школярів та формує екологічну культуру.

Леонардо да Вінчі писав: «Природа так про все подбала, що усюди ти знаходиш чому навчатися...» Природа, яка оточує дітей з перших днів їхнього життя, нерозривно пов'язана з їх розвитком і зростанням. Чим дорослішає дитина, тим глибше вона повинна усвідомлювати значення у своєму житті навколишньої природи.

Всі ці знання про рідну природу вона повинен отримати у школі. І найкращими способами пізнання природи будуть спостереження за нею на прогулянках, у походах та екскурсіях.

Виховання у молодших школярів дбайливого ставлення, розуміння та любові до природи – є однією з найактуальніших проблем нашого часу. Виховати покоління людей, які знають і розуміють природу, які будуть активними захисниками природи – рівносильно збереженню життя на Землі. Дитина має навчитися відчувати себе відповідальною за те, що відбувається навколо, усвідомлювати можливі наслідки своїх вчинків та дій.

Виходячи з вище сказаного, було обрано таку тему дослідження: **«Особливості організації та проведення позакласної роботи у процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ»».**

Об’єкт дослідження: процес вивчення молодшими школярами довкілля шляхом проведення позакласної роботи.

Предмет дослідження: педагогічні умови проведення позакласних заходів у процесі вивчення природничої освітньої галузі інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Мета роботи – визначення форм та методів формування знань про навколишній світ у молодших школярів у процесі позакласної роботи.

Виходячи із зазначеної мети дослідження, ми сформуваємо ряд **завдань**:

- вивчити та проаналізувати психолого-педагогічну літературу з проблеми формування знань, вмінь та навичок молодших школярів у процесі вивчення природничої ОГ інтегрованого курсу «Я досліджую світ»;
- обґрунтувати можливість ефективного використання різних форм та методів позакласної роботи у процесі формування знань про навколишній світ у молодших школярів;
- провести педагогічний експеримент та інтерпретувати отримані результати;

Методи дослідження:

- вивчення психолого-педагогічної та методичної літератури з теми дослідження;
- спостереження за діяльністю школярів на позакласних заняттях;
- анкетування та тестування учнів;
- педагогічний експеримент;
- обробка та аналіз результатів експерименту.

Теоретичне значення дослідження

- Уточнення понятійного апарату: визначення сутності, функцій та принципів позакласної діяльності в контексті інтегрованого навчання.
- Внесок у педагогічну теорію щодо формування компетентностей молодших школярів через поєднання урочної та позаурочної діяльності.

Практичне значення

- Формування навичок співпраці та комунікації у дітей завдяки груповим формам позакласної роботи.
- Можливість використання результатів дослідження у системі підвищення кваліфікації педагогів та в освітніх програмах для майбутніх учителів.
- Практичний інструмент для шкіл у створенні цілісного освітнього середовища, де позакласна діяльність стає логічним продовженням інтегрованого навчання.

Апробація дослідження. Результати проведеного дослідження доповідались на засіданнях кафедри педагогіки та методики початкової освіти. За матеріалами дослідження опубліковано статтю: Кочержук А. Особливості організації позакласної діяльності в умовах початкової школи. *Матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції «Практичні та теоретичні питання розвитку науки та освіти»*. Збірник наукових праць. Львів, 29-30 серпня 2025р. С.48 - 51.

Структура роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури.

РОЗДІЛ I. Теоретичні основи формування знань про навколишній світ у молодших школярів

1.1. Позакласна робота та її роль у формуванні знань про навколишній світ у молодших школярів

Особливістю молодших школярів, є їхня здатність до сприйняття інформації. Запитання «навіщо? чому?» постійно чуємо від дітей. На позакласних заняттях простіше допомогти задовольнити свою цікавість і прагнення до знань.

Коли дитині виповнюється 6-7 років, дитина вступає до школи. Цей вік практично однаковий у багатьох країнах світу. Це тому, що у віці 6-7 років у дитини відбувається черговий перехід до стадії розвитку предметного інтелекту. І триває ця стадія аж до підліткового віку, коли відносини з однолітками знову виходять на перший план, затьмарюючи навчання та інтерес до предметних хобі. У цей період на першому плані виходить соціально-емоційний інтелект.

Соціально-емоційний інтелект відповідає за вміння спілкуватися, будувати відносини, враховувати соціальні норми та ієрархію, вдало адаптуватися у конкретних групах та соціумі загалом. Предметний інтелект націлений на світ речей – діти, розвиваючи його, вчать пізнавати природу, побут, механізми.

Одна з основних проблем у перші місяці навчання – не заглушити в дитині потяг до пізнання, потяг до навчання. Розбудити стимул до цього – одне із завдань позакласних занять.

«Від того, як почуватиметься дитина, піднімаючись на першу сходинку пізнання, що вона переживатиме, залежить весь її подальший шлях до знань» – говорив педагог В.О. Сухомлинський [24, 76] .

Створити обстановку дружелюбності, взаємодопомоги серед учнів, бажання вчитися – це основне завдання перших років навчання. Позакласні заняття спрямовані на це.

Позакласна робота – це організований педагогом вид діяльності школярів у позаурочний час, що забезпечує необхідні умови для соціалізації особистості дитини.

Різноманітна позакласна діяльність сприяє більш різнобічному розкриттю індивідуальних здібностей дитини, які не завжди вдається розглянути під час уроку. У різних формах позаурочної роботи діти не тільки виявляють свої індивідуальні особливості, але й навчаються жити в колективі, тобто співпрацювати один з одним, дбати про своїх товаришів, ставити себе на місце іншої людини та інші взаємодії школярів у певному аспекті, що у своїй сукупності дає великий виховний ефект.

Ще педагог К.Д. Ушинський, звертаючи увагу на позитивний вплив природи на психіку дітей, на всебічний розвиток її у процесі спілкування з природою, писав «Логіка природи є найдоступніша для дітей логіка – наочна, незаперечна. Кожен новий предмет дає можливість вправляти свідомість порівняннями, вводити нові поняття в область вже придбаних.» [2, 214]. Гострота сучасних екологічних проблем поставила перед педагогічною теорією завдання виховання у підростаючого покоління своєрідного уважного, відповідального ставлення до нього, здатного вирішувати питання природокористування, збереження та відновлення природних ресурсів. Необхідність гурткової роботи, факультативів пов'язаних з вивченням та дослідженням природи визначається не тільки тим, що діти хочуть більше пізнавати природу, а й тим, що це дозволяє їм поглибити та застосувати на практиці знання, передбачені програмою, розвивати інтерес до природи. Участь учнів у гуртках розвиває моральні почуття та норми поведінки, любов до природи та повагу до її багатств. Така форма роботи дає широке поле сприйняття відповідальності за доручену справу, ініціативи, взаємодопомоги. Любов до природи, дбайливе ставлення до її багатств приходять не відразу. Це результат цілеспрямованої діяльності та наполегливої роботи не лише у вивченні природи на уроках та в позаурочний час, а й участі учнів у охороні природи (розмноження та вирощування кімнатних рослин у школі та вдома,

робота на пришкільній навчально-дослідній ділянці, збір корму для птахів тощо). Виходячи з цього, можна обґрунтувати проблему нашого дослідження, а вона полягає в наступному. Оскільки у процесі вивчення природничої освітньої галузі інтегрованого курсу «Я досліджую світ» дається мало часу на формування інтересу у школярів, для його розширення та становлення необхідно використовувати додаткові форми роботи, у тому числі і природничі гуртки.

Сучасні психолого-педагогічні дослідження переконливо довели, що вікові особливості молодших школярів сприяють формуванню основ екологічної культури, що є метою екологічного виховання. Серед організаційних форм вивчення природничої ОГ особливе місце займає позакласна робота. Вона об'єднує учнів, які цікавляться предметом. Такі діти хочуть більше знати про природу. Вони люблять брати участь у різних заходах, пов'язаних із її вивченням.

Позакласна робота включає індивідуальні, групові та масові види занять. Вони будуються з урахуванням навчального матеріалу. Від урочної роботи позакласні заходи відрізняє вільна тематика. При організації позакласних заходів враховуються інтереси учнів. Зміст позакласних занять доповнює та поглиблює шкільні знання учнів. Позакласна робота розширює світогляд, формує практичні вміння та навички. Цікава форма позакласної роботи викликає певний емоційний настрій. Крім того, вона є потужним важелем мотивації навчання [1, 89].

Позакласне вивчення природи сприяє пошуку найпростіших закономірностей її життєдіяльності. Позакласне вивчення природи включає низку заходів з охорони навколишнього середовища. Можна виділити такі заходи з охорони природи: підгодівля птахів, виготовлення та розвішування шпаківень, годівничок, прибирання території шкільної ділянки, озеленення ділянки, боротьба зі шкідниками рослин, збирання лікарських рослин. Позакласна робота з природничої ОГ різноманітна за змістом, формами організації та методами проведення [1, 143].

До принципів організації позакласної діяльності з природничої ОГ відносяться:

- облік вікових особливостей дітей;
- наступність із навчальною діяльністю;
- опора на традиції та досвід організації аналогічної діяльності, на цінності виховної системи школи;
- свобода вибору на основі особистих інтересів та схильностей дитини [2, 129].

Завдання позакласної діяльності з природничої ОГ:

- формування умінь з різних видів діяльності. Становлення процесу адаптації до навколишнього природного та соціального середовища.
- виховання дбайливого ставлення до навколишнього світу. Формування етичних та моральних норм, естетичних почуттів;
- закріплення практичних знань, умінь і способів діяльності;
- удосконалення самоосвіти, контролю та самооцінки;
- духовно-моральне виховання [1, 139].

Таким чином, позакласна діяльність має не тільки навчальний, а і потужний виховний ефект. Відбувається вплив духовно-моральних цінностей на розвиток особистості дитини.

Позакласні заняття – це комплекс заходів, які проводяться поза основним навчальним процесом, вкладених у підвищення рівня фізичного, інтелектуального, творчого розвитку учнів. Для учнів початкової школи, такі заняття часто мають ігрову та пізнавальну спрямованість. Це більше нагадує розважальні заходи, що пов'язано з особливостями інтелекту та здібностями сприйняття додаткової інформації дітьми у цьому юному віці.

Якщо учні старших класів не сприйняли б таке подання інформації, то для учнів початкових класів це єдиний спосіб запам'ятати те, що говорить вчитель. Якщо опустити цей момент і просто пояснювати маленьким учням якийсь предмет, не вдаючись до ігор, вони нічого не запам'ятають.

«Гра - це величезне світле вікно, через яке в духовний світ дитини вливається потік живлення уявлень, понять про навколишній світ. Гра – це іскра, що запалює вогник допитливості та пізнання» – писав В.О. Сухомлинський [24, 139].

«Потрібно щоб погляди дітей на життя, природу, суспільство і на самих себе утвердилися як погляди особисті, самостійно вироблені» (В.О. Сухомлинський) [24, 144].

Позакласна робота сприяє відкриттю та розвитку творчих здібностей; навчанню спілкуватися, працювати та відпочивати у дитячому колективі (соціальна адаптація); розвитку логічного, аналітичного та образного мислення, необхідного для подальшого успішного вирішення завдань навчальних програм початкової освіти; навчанню використання та застосування отриманих теоретичних знань на практичні вміння; вихованню патріотичного духу, поваги до культури та героїчного минулого свого народу; зміцнення здоров'я та психологічної стійкості, загальної фізичної підготовленості.

1.2. Принципи формування природничих знань у процесі позакласної роботи

У класичній методиці природознавства прийнято класифікацію форм організації навчання, запропоновану Т. Байбарою, О. Бідою, Н. Верзиліним та ін. При цьому позакласна робота з природознавчої ОГ розуміється як форма організації учнів для самостійного виконання вчителем практичних завдань, які не вписуються в навчальний план за часом і не пов'язані з певним місцем їх проведення усіма учнями класу [1, 143].

Позакласна робота є формою організації добровільної роботи учнів щодо розвитку їхніх інтересів та творчої пізнавальної діяльності щодо розширення та доповнення шкільної програми.

Широке використання в позакласній роботі різноманітних завдань, пов'язаних з проведенням спостережень та дослідів, розвиває в учнів

дослідницькі здібності. Крім того, специфіка явищ, необхідність коротко записати те, що спостерігається, зробити відповідні висновки і потім розповісти про це на уроці чи гуртку, сприяє розвитку мислення, спостережливості в учнів, змушує задуматися над тим, що трапилося раніше за їхню увагу. У позакласній роботі легко здійснюється індивідуалізація навчання та застосовується диференційований підхід.

Позакласна робота дозволяє врахувати інтереси учнів, значно поглибити та розширити в потрібному напрямку.

Позакласні заняття мають на меті:

- розширення світогляду та поглиблення знань учнів;
- розвиток дослідницьких умінь та навичок, проведення тривалих спостережень, постановку найпростіших дослідів тощо;
- екологічна освіта;
- розвиток природоохоронних умінь, доступних молодшим школярам;
- формування вміння пропагувати знання про природу;
- розвиток комунікативних аспектів особистості [1, 148].

Розглянута вище класифікація більш змістовно враховує зміни у освітньому процесі сучасної школи, пов'язані з індивідуалізацією освітнього процесу, пріоритетами технологій навчання та іншими інноваціями.

Особливістю позакласних занять є те, що вони не строго обмежені за часом на відміну від навчальної програми, а також мають велику різноманітність форм та методів проведення. Основні завдання позакласних занять можна умовно розподілити на 3 групи:

– *загальноосвітні:* забезпечують засвоєння, повторення, запам'ятовування інформації, одержаної на позакласних заняттях, контроль рівня засвоєння знань; розширення кругозору учнів на відповідний їхньому віку, рівень; створення умов для повноцінного інтелектуального та фізичного розвитку учнів;

– *розвиваючі:* забезпечують умови активного оволодіння учнями азами спілкування у колективі; створення умов розвитку аналітичної діяльності

(навчання вмінню порівнювати, аналізувати, узагальнювати і робити висновки); забезпечення умов повноцінного розвитку пам'яті, мови, уяви, уваги;

- *виховні*: створення сприятливих умов для формування лідерських якостей; сприяння розвитку культури відносин у групах, розуміння необхідності самовиховання та самовдосконалення; створення умов для формування та розвитку патріотичного настою; виклик інтересу до вивчення точних та гуманітарних наук, сприяння у формуванні посидючості та мотивації в освітній діяльності; сприяння вихованню активної життєвої позиції.

У школярів необхідно сформувати не тільки уявлення та знання про навколишній світ, але й тверду громадянську позицію дбайливого ставлення до природи, до екологічних проблем.

Екологічно-культурна особистість повинна мати екологічне мислення, тобто вміння правильно аналізувати та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки екологічних проблем та прогнозувати екологічні наслідки людської діяльності.

Вцілому, можна сказати, що «екологічна культура» це система знань, умінь, цінностей та почуття відповідальності за прийняті рішення щодо природи.

У процесі розвитку екологічної культури молодшого школяра можна умовно виділити три етапи, що збігаються з переходом дитини з класу до класу.

Як основні критерії зростання слід, на наш погляд, назвати набутий дитиною досвід взаємодії з навколишнім світом (що забезпечують необхідну базу у розвитку екологічної культури особистості) та наступні прояви морально-екологічної позиції особистості:

- засвоєння норм та правил екологічно обґрунтованої взаємодії з навколишнім світом, трансформація значної їх частини у звичці дитини;

- наявність потреби у набутті екологічних знань, орієнтація на практичне їх застосування;
- потреба у спілкуванні з представниками тваринного та рослинного світу, співпереживання, прояв доброти, чуйності, милосердя до людей, природи;
- дбайливе ставлення до навколишнього світу; прояви естетичних почуттів, вміння та потреби бачити та розуміти прекрасне, потреби самовираження у творчій діяльності;
- прояв ініціативи у вирішенні екологічних проблем найближчого оточення.

Названі показники моральної та морально-екологічної позиції особистості характерні для будь-якого віку, але на кожному віковому етапі їх рівень різний, різні і зміст кожного з показників та форми їх прояву.

Основною спрямованістю позакласної роботи, як було зазначено вище, є:

- допомога у формуванні та всебічному розвитку особистості учня;
- допомога у засвоєнні та глибшому вивченні програмного матеріалу;
- розвиток світогляду та зацікавленості учнів у предметі;
- навчити вмінню самостійно орієнтуватися при пошуку відповідей на питання, що цікавлять;
- навчити працювати у групі, у колективі.

Позакласні заняття з тем інтегрованого курсу «Я досліджую світ» для 2 класу ставлять своїм завданням якомога більше дати можливості учням для розвитку, адаптації у шкільному колективі, прояву активності та бажання отримати нові знання.

Позакласні заняття – комплекс заходів, які проводяться поза основним навчальним процесом, вкладених у підвищення рівня фізичного, інтелектуального, творчого розвитку учнів.

Для учнів початкової школи такі заняття часто мають ігрову та пізнавальну спрямованість, нагадують розважальні заходи, що пов'язано з особливостями інтелекту та здібностями сприйняття додаткової інформації дітьми у цьому віці.

Освітні завдання позакласних занять:

- засвоєння, забезпечення, повторення, запам'ятовування інформації, одержаної в рамках заходу, контроль рівня засвоєння знань;
- розширення світогляду учнів на відповідний їхньому віку рівень;
- створення умов для повноцінного інтелектуального та фізичного розвитку учнів;
- забезпечення умов ефективного оволодіння учнями азами соціалізації через діалогову мову;
- створення умов розвитку аналітичної діяльності (навчання вмінню порівнювати, аналізувати, узагальнювати і робити висновки);
- забезпечення умов повноцінного розвитку пам'яті, мовлення, уваги, уваги.

Виховні:

- створення сприятливих умов формування лідерських якостей;
- сприяння розвитку культури відносин у групах, розуміння необхідності самовиховання та самовдосконалення;
- створення умов для формування та розвитку патріотичного настою;
- інтерес до вивчення точних та гуманітарних наук, сприяння у формуванні посидючості та мотивації в освітній діяльності;
- сприяння вихованню активної життєвої позиції.

Позакласна робота з природничої ОГ, що входить до інтегрованого курсу «Я досліджую світ» – це організація учнів для самостійного виконання практичних завдань вчителя, які не укладаються у рамки навчального розкладу за часом і пов'язані з певним місцем проведення [1, 144].

Завдання виконуються:

- у класі (заповнення «Календаря погоди»);
- у куточку живої природи (догляд за кімнатними рослинами та домашніми тваринами);
- на природі (проведення фенологічних спостережень);
- на навчально-дослідній ділянці (посадка культурних рослин та догляд за ними);
- на географічному майданчику (спостереження за погодою).

Необхідність організації позакласних занять з природничої ОГ пояснюється тривалістю проведення багатьох спостережень за рослинами та тваринами, відсутністю можливості провести деякі досліди з учнями всього класу та ін.

Позакласні роботи можуть бути попередніми і виконуватися за кілька тижнів до заняття, на якому використовуються результати роботи (пророщування насіння, розмноження рослин), і безпосередніми, які потрібно виконати поза уроком по темі, що вивчається (догляд за кімнатними рослинами). Деякі завдання, наприклад, гігієнічного характеру, виконуються дітьми для закріплення після вивчення відповідного матеріалу на уроці.

Вчитель зобов'язаний контролювати, надавати допомогу та оцінювати виконання позакласних завдань учнями.

До позакласних робіт належать, передусім, фенологічні спостереження, систематичні спостереження за сезонними змінами у природі [21, 96].

Методика проведення фенологічних спостережень.

Сезонні зміни у житті рослин та тварин (розпускання листя, листопад, приліт та відліт птахів тощо) називають фенологічними явищами.

В обов'язковому мінімумі змісту початкової освіти рекомендується проводити регулярні спостереження за погодою та сезонними змінами у природі.

Проведення фенологічних спостережень є необхідною умовою вивчення природничої ОГ. Спостереження за погодою та фазами розвитку рослин та

тварин продовжуються при вивченні біології та географії, тому дуже важливо у підготовчому курсі познайомити дітей з правилами проведення спостережень, виробити у них початкові вміння щодо відбору об'єктів та фіксації результатів спостережень.

На педагогічну цінність обліку сезонних змін у природі при роботі з молодшими школярами вказував ще К. Д. Ушинський: «Якщо вчення не хоче бути сухим, абстрактним і одностороннім, а прагне того, щоб розвивати дитину у всій її гармонійній природній цілісності, то не має ніколи втрачати з виду місця і часу. Я не знаходжу кращого засобу як взяти предметом для читань та бесід ту місцевість, яка оточує дитя і той час року, коли вчення відбувається, щоб враження були в дитині живі та могли бути перевірені її власним досвідом і почуттями» [11, 106].

Фенологічні спостереження містять багато цінних педагогічних елементів, які дають простір для дослідження. Їх виконання сприяє розвитку уваги, спостережливості, пам'яті, логічного мислення дітей – якостей, необхідних для вивчення природничих наук.

Для організації спостережень за сезонними явищами в природі вчитель повинен знати основні правила поведінки.

1. Виберіть постійну ділянку для спостережень. Вона має бути розташована неподалік школи чи місця проживання дітей. При порівнянні спостережень пам'ятайте, що у різних частинах міста мікроклімат різний. Тому одні й самі фенологічні явища (наприклад, зацвітання черемхи) можуть спостерігатися із відмінностями у центрі і околиці, у південній і північній частині міста.

2. Вибрана ділянка за своїм рельєфом та складом рослинності має бути характерною для навколишньої місцевості. Намітьте кілька видів дерев і чагарників, що ростуть по сусідству один з одним в достатній кількості. Спробуйте помітити, як позначаються сезонні зміни на рослинах (освітленість сонцем, піднесена або низинна ділянка), та їх вік.

3. Визначте назви дерев, чагарників та трав'янистих рослин вашої ділянки. Це можуть бути: тополя чорна, клен гостролистий, береза повисла, верба ламка, сосна звичайна, бузина червона, жимолість татарська, шипшина травнева, перстач гусячий, конюшина лучна та інші поширені рослини. По кожному виду ведіть окремі записи.

4. Проводьте спостереження навесні щодня, влітку та восени 2-3 рази на тиждень. Пам'ятайте, що якість спостережень залежить від їхньої частоти.

5. Спостерігайте за комахами, птахами та іншими тваринами в повній тиші. Не беріть тварин у руки. Пам'ятайте, що не можна спостерігати життя будь-якого організму поза умовами його існування.

6. Настання того чи іншого фенологічного явища співвідносьте з погодою, станом водойм, ґрунту. Це допоможе вам встановити закономірності у розвитку неживої та живої природи.

7. Всі записи явищ, що відбуваються в природі, робіть того ж дня. В іншому випадку ви можете забути точну дату.

8. Проводити літні спостереження діти можуть разом із батьками чи під час відпочинку у оздоровчому таборі:

а) спостереження за погодою (на місяць);

б) план фенологічних спостережень (за неживою природою, рослинами, тваринами);

в) народний календар;

г) «Це цікаво» (цікаві відомості про природні об'єкти та явища);

д) «Подумай, спостерігай, відповідай» (питання та завдання з конвертом для відповідей дітей). Відомості, розміщені в цих рубриках, повинні оновлюватися щотижня. Рубрики можуть змінюватись. У фенологічний куточок може бути поміщений додатковий матеріал до поточного заняття «Я досліджую світ», або Ранкової зустрічі; робити огляд періодичних видань про природу; проводити конкурси на кращий малюнок, фотографію або твір про екскурсії та прогулянки на природу.

Крім цього, на календарі поміщають календар «Сезонний розвиток природи в нашій місцевості».

Цілком очевидно, що фенологічні спостереження не можуть бути покладені в рамки навчальних занять. Вони вимагають вільного спілкування з природою у позаурочний та позанавчальний (літній) час. Результати таких спостережень необхідно фіксувати у спеціальних фенологічних щоденниках «Щоденники для спостережень за природою та працею людини» для учнів 1-4 класів. Їх базу складають завдання для спостережень у природі, згруповані за порами року. План спостережень відповідає традиційній побудові програм природничої ОГ. У середині сезону завдання розподілені відповідно до певної логіки: спочатку дані завдання для спостережень за неживою природою, потім – за рослинами, за тваринами і, нарешті, за працею людей. Такий порядок відображає природні взаємозв'язки у природі. Кожного сезону є таблиці спостережень за погодою (хмарністю, опадами, температурою, вітром). Для фіксації таких спостережень у щоденнику наводяться умовні знаки, що позначають погодні явища.

На початку навчального року «Хвилинка календаря» проводить учитель, поступово підключаючи до аналізу погоди та сезонних змін у природі «чергових фенологів». До кінця 1 класу діти самі підбивають підсумки спостережень, навчаються підбирати додатковий матеріал для проведення «Хвилин календаря» [2, 96].

Таким чином, залежно від інтересів та схильностей учнів класу можна влаштувати виставки найкращих фотографій про природу, малюнки, марки, колекції мінералів та гірських порід, зібраних учнями.

Екологічне виховання – складова морального виховання. Тому під екологічним вихованням розуміється єдність екологічної свідомості та поведінки, гармонійної з природою. На формування екологічної свідомості впливають екологічні знання та переконання. Екологічні уявлення формуються у молодших школярів насамперед під час уроків ЯДС. Знання, переведені в переконання, формують екологічну свідомість.

Екологічна поведінка складається з окремих вчинків (сукупність станів, конкретних дій, умінь і навичок) та ставлення людини до вчинків, на які впливають цілі та мотиви особистості.

Початкова школа формує в учнів первинні знання про природу та навички її охорони, це пов'язано з тим, що успішному здійсненню екологічного виховання молодших школярів сприяють їх особливості: емоційна чуйність, схильність до наслідуваності, сприйнятливність до виховних впливів, допитливість.

Подальше ставлення дітей до природи багато в чому залежатиме від того, чи вони усвідомлюють цінність природи в житті людини, різноманіття зв'язків людини з природним середовищем, наскільки глибоко будуть виховані моральні відносини до природних об'єктів, бажання працювати на користь природи.

Треба, щоб дитина зрозуміла, що природа – це першооснова краси та величі, їй треба вселяти, що любити природу – значить творити добро.

Можна сказати, що початкова школа – найважливіший етап у становленні науково-пізнавальних, емоційно-моральних, практичних відносин дітей до навколишнього середовища та до свого здоров'я на основі єдності чуттєвого та раціонального пізнання природного та соціального оточення людини.

Виховання підростаючого покоління екологічно грамотним є одним із факторів, що визначають збереження життя на нашій планеті основою екологічної підготовки повинні бути, звичайно, міцні біологічні знання, знання законів живої природи і на основі цього розуміння того, як необхідно жити, щоб не порушувати гармонію природи.

Молодші школярі, які прагнуть пізнання навколишньої природи, перебувають у тому віці, який сприятливий на формування елементарних екологічних понять. На екскурсіях у природу, у спостереженнях за рослинами та тваринами перед дітьми розкривається краса рідної природи, її неповторність. Одночасно діти помічають і нерозумний, згубний вплив

людини на природу. Щоб навчити дитину бачити навколо себе ці контрасти, співпереживати і розмірковувати, потрібна екологічна освіта.

Система екологічної освіти і виховання у початковій школі має особливе значення, оскільки питання збереження довкілля виходять на першому плані – без цього неможливе життя Людини. У той же час стало очевидним, що сьогоdnішній критичний стан природного середовища зумовлений хибною екологічною поведінкою людей.

Водночас у типовій освітній програмі курсу «Я досліджую світ» (природнича ОГ) у початковій школі ці аспекти представлені окремими фрагментами [25].

Крім того, на уроках акценти зміщені у бік фактичних знань, і у їх зміст не закладено виховний підхід.

Реалізувати його можна в системі цікавих позакласних занять. Тут дитина розкута, бере участь у грі, живе в казці, має можливість відчувати створену ситуацію, отримує імпульс до формування себе як гуманної особистості.

При цьому важливе не тільки добре і не споживче ставлення до навколишнього світу, але, не меншою мірою, і усвідомлення себе як частина природи та дбайливого ставлення до свого здоров'я.

Спілкування з природою виховує гуманне ставлення до живих істот, що виявляється у милосерді, жалості, співчутті, бажанні допомогти тварині та рослині, захистити їх. Безперечно, доброта формується в єдності з розвитком естетичної насолоди природою.

1.3. Форми та методи позакласних занять з природничої освітньої галузі

Вчителі початкової школи мають певну методику проведення позакласних занять з тематики інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Існує три види позакласної роботи: індивідуальна, групова, масова.

При **індивідуальній формі** роботи з окремими учнями, які цікавляться вивченням та пізнанням природи, вчитель проводить бесіди, дає поради. Окремим учням рекомендує літературу, залучає їх до проведення дослідів, допомагає оформляти щоденники спостережень, вести перші записи у робочих зошитах.

Групова форма – це робота з постійною групою учнів (гуртки, клуби), які цікавляться природою протягом певного часу (рік - два).

Масові форми роботи – це залучення дітей на свята, екскурсії, походи, збори, усні журнали, бесіди, робота з природничою літературою та ін [18, 98].

Їх характерною особливістю є суспільно корисна спрямованість, величезний виховний вплив, участь великої кількості учнів.

Прикладом може служити щорічно проведене «Свято осені», у якому беруть участь усі учні школи.

Перелічені форми позакласної роботи тісно пов'язані між собою, вони доповнюють та вдосконалюють одна одну.

Інтерес до роботи часто виникає при виконанні індивідуальної роботи за завданням чи рекомендацією вчителя. Виконавши одне-два завдання, учні просять додати їм роботи. І якщо у класі виявиться кілька таких учнів, то вони об'єднуються у гуртки чи клуби, працюють при станціях юних натуралістів.

У свою чергу гуртки чи клуби можуть стати організаційними центрами масових позакласних заходів, оскільки для їх успішного проведення необхідна різноманітна підготовча робота, залучення великої кількості учнів.

Часто буває так, що після проведення масових позакласних заходів в учнів з'являється бажання продовжити розпочату роботу, докладніше вивчити те, що викликало інтерес, тобто масові заходи можуть бути поштовхом для початку групової чи індивідуальної роботи.

Вибір конкретної форми позакласної роботи залежить від особливостей класу, загального розвитку дітей, інтересів вчителя та місцевих умов.

Позакласна робота різноманітна як по організаційних формах, так і за змістом, методами проведення. Це пов'язано з тим, що зміст позакласної роботи перестав бути однаковим рік у рік, оскільки обов'язкових єдиних програм занять немає. Вони можуть змінюватися залежно від класу, інтересів і запитів учнів, оточення школи, умов сезону, наявності приміщення та устаткування.

Ось орієнтовний перелік робіт, які можуть бути використані у початкових класах у позакласній роботі:

- проведення спостережень за доступними об'єктами неживої та живої природи, що викликали підвищений інтерес учнів та спрямованими на глибше з'ясування причин явищ, що спостерігаються, встановлення зв'язків між різними компонентами природи;
- екскурсії у природу, краєзнавчі музеї, найближчі міста, до місць видобутку корисних копалин, на поля, ферми та ін. з подальшим оформленням зібраних матеріалів;
- позакласне колективне читання дитячої науково-популярної природничої літератури;
- проведення дослідів та спостережень за рослинами та тваринами (активно можуть проводитися в зимовий період), а також спостережень та дослідів на пришкольній ділянці;
- перегляд відеофільмів, доступних в Інтернеті;
- проведення свят, ранків, КВК, усних журналів на природничу тематику;

- відвідування та ознайомлення з пересувними або стаціонарними зоопарками;
- бесіди з охорони природи, про користь та значення в житті людини рослин та тварин;
- огляди дитячої науково-популярної літератури;
- посильна робота з обладнання та оформлення кутків живої природи, краєзнавчих куточків, музею школи, експозицій, виставок;
- виготовлення найпростіших наочних посібників із природних матеріалів, організація виставок робіт учнів;
- робота зі збирання матеріалів для випуску презентацій, альбомів [15, 54].

Зміст позакласної роботи з природничої освітньої галузі реалізується у вигляді різних методів і прийомів, які використовує вчитель, залучаючи учнів до різноманітних видів діяльності.

Успіх позакласної роботи, її результативність залежатиме від підбору матеріалу до кожного заняття, плану його побудови та методики проведення, активної участі учнів та від того положення, яке займатиме кожне окреме заняття у загальній системі позакласної природничої роботи.

Індивідуальна позакласна робота - це самостійна діяльність окремих учнів, спрямована на самовиховання. Вона включає конкретні завдання окремим учням, що виявляють особливий інтерес до природи. Це можуть бути завдання з догляду за рослинами в класі або на навчально-дослідній ділянці, робота в гуртку «Юний натураліст», поради щодо годування птахів узимку, підготовка доповідей, номерів художньої самодіяльності, підготовка ілюстрованих альбомів, проведення індивідуальних спостережень поза шкільною програмою, постановка найпростіших дослідів удома.

Інтерес до позакласної роботи виникає в дітей на уроці. Цікавий, емоційний урок формує прагнення глибшого вивчення предмета. Виникають

численні питання, відповіді на які учні можуть отримати на різних позакласних заняттях.

З цією метою вчитель дає завдання: провести спостереження, зібрати різноманітний природний матеріал, підібрати листівки, марки, малюнки на певні теми, оформити альбоми, а з природних елементів - колекції, гербарії. З великим захопленням діти займаються збиранням прислів'їв, загадок, приказок, віршів для яскравої характеристики природних явищ.

Таким чином, в індивідуальній позакласній роботі з природничої ОГ необхідно враховувати інтереси школярів, об'єднувати їх відповідно до інтересів у групі, а потім організовувати групові та масові види позакласної роботи.

Індивідуальна робота дозволяє кожному знайти своє захоплення і пізнавати його. Ця діяльність вимагає від вчителів знання індивідуальних особливостей учнів шляхом бесіди, анкетування, вивчення їх інтересів [23, 45].

Групова позакласна робота з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» об'єднує у себе учнів зі подібними інтересами та вподобаннями.

Найпоширенішим видом групової позакласної роботи з природничої ОГ є організація гуртків юних любителів природи (юних натуралістів).

Гурткова робота сприяє виявленню та розвитку інтересів та творчих здібностей у певній галузі науки. На гуртках проводяться заняття різного типу: доповіді, обговорення творів літератури, екскурсії, виготовлення наочних посібників, лабораторні заняття, зустрічі з цікавими людьми.

Щоб викликати інтерес, зміцнити бажання до вивчення природи використовується такий вид занять як **гурток**. При організації гуртка дуже важливим є перше заняття, яке найкраще організувати у природі. Слід провести екскурсію, де можна впливати на емоційні почуття дитини, на безпосереднє її сприйняття природи. Це дозволить зацікавити учнів, зміцнити бажання якнайбільше дізнатися про чудову книгу природи. Під час екскурсії вчитель може поставити питання, на які не всі учні зможуть

відповісти, але вони ще більше розпалють їх інтерес, наприклад: чому ліщина цвіте навесні, а липа-літом? Чому птахи «купаються» у мурашнику? Чому у зайця та бобра постійно ростуть зуби? Чому конвалію називають «травневою»? Чому кажуть: «Тримтить як осиновий лист»? і т.д. Постановка подібних питань допоможе зрозуміти дітям, що багато чого з того, що вони бачать, їм важко пояснити. Звідси природним буде прагнення дізнатися якнайбільше. Після цього керівник дає безпосередні завдання для спостереження за тваринами та рослинами. З цією метою він пояснює, що, де і як спостерігати, допомагає членам гуртка намітити послідовні етапи роботи. Члени гуртка повинні знати, що вони робитимуть систематично, що – епізодично, відзначаючи результати своїх спостережень у щоденнику [23,59].

Важливу роль для учнів відіграє спеціальна література. Керівник гуртка складає список книг, які повинні допомогти учням при вирішенні загальних та індивідуальних завдань, проведенні спостережень, постановці найпростіших дослідів та виконанні практичних робіт. Під час вивчення сезонних явищ природи можна рекомендувати такі книги: Г. Скребицький. «Що коли буває (юним дослідникам - друзям природи)»; М. Плавильник «Пори року»; І. Соколенко «Від весни до весни»; Н. Сладко «За пташиними голосами» та ін.

Збиратися члени гуртка мають щонайменше 2-3 разів на місяць. На засіданнях можна зробити повідомлення з окремих загальних тем, наприклад: «Рослини восени», «Підготовка тварин до зими», «Життя під снігом», «Куди відлітають птахи», «Життя ставка», «Охорона природи» та ін. У повідомленнях члени гуртка оформляють результати своїх спостережень, дослідів, аналізують прочитану літературу, переглянуті науково-популярні кінофільми, передачі по телебаченню (наприклад, «Дискавері» та ін.) [13,26]. Заняття гуртка юних дослідників природи немислимі без зв'язку з різними формами масової позакласної роботи. Члени гуртка активно допомагають вчителю у проведенні природничих вечорів, обговоренні науково-популярних кінофільмів та книг, організації тематичних ранків, виставок

робіт учнів тощо, що має велике виховне значення, а також допомагає формуванню організаторських навичок у дітей.

Наприкінці року члени гуртка можуть оформити виставку своїх робіт: фотоколлаж «Вісті з лісу», «Лісовий бюлетень», тематичні альбоми, «Щоденники спостережень», вироби з природного матеріалу тощо.

Зміст краєзнавчої роботи у шкільних гуртках великих міст може бути розширено за рахунок знайомства з історією міста, відвідування міських музеїв, вивчення вулиць пришкільного району, зіставлення минулого з сьогоденням міста, підбору ілюстрацій та складання альбомів та монтажів, розучування віршів та пісень, виступів присвячених історії міста.

Велике значення має оформлення дітьми зібраного матеріалу. Продумані та добре оформлені матеріали вчитель може використовувати у освітньому процесі під час проведення практичних робіт та дослідів, пояснення нового матеріалу тощо.

У процесі проведеної індивідуальної та масової позакласної роботи створюються групи учнів, які з великим задоволенням виконують окремі доручення, наприклад, здійснюють догляд за кімнатними рослинами, ведуть роботу в живому куточку, доглядають за рослинами на пришкільній ділянці, роблять наочні посібники, годівниці для птахів, шпаківні.

У процесі виявляються інтереси, певні схильності дітей. Зі складу цієї групи формується актив, на який вчитель може спиратися у своїй багатогранній роботі.

Бажано, щоб гуртки юннатів були організовані за паралелями класів: окремо для учнів 2-4 класів. Кількість членів гуртка не має перевищувати 15-20 осіб, інакше ними важко управляти.

Гурток повинен працювати за планом, в якому необхідно передбачити як загальні теми за календарними строками, так і групові та індивідуальні завдання членам гуртка. В організації роботи гуртка мають бути враховані індивідуальні можливості та схильності учнів.

Вчитель повинен передбачити форму звітності з загальної теми, індивідуальних та групових завдань.

Виходячи із загальної теми занять гуртка, можна сформулювати такі теми: «Осінь золота», «Ми готуємось до зими», «Де зимують птахи», «Життя взимку», «Весна – ранок року» тощо.

Вчитель може організувати позакласне читання відповідної літератури з тем, проведення спостережень у природі та ведення фенологічних щоденників, екскурсії, конкурс дитячого малюнка, весняні посадки рослин на території школи, охорону певних природних ділянок, випуск радіогазет та ін.

Заключна тема роботи гуртка «Охорона природи», на заняттях якого школярі знайомляться з цілою низкою заходів щодо охорони природи, а також підбивають підсумки всієї природоохоронної діяльності за рік.

У роботі гуртків можна використовувати різні форми та методи: спостереження, дослідження, бесіди, тематичні перегляди кінофільмів, екскурсії, практичні роботи, обговорення прочитаних книг, переглянутих мультимедійних матеріалів та ін.

Зібраний у ході роботи матеріал має бути відповідно оформлений та використовуватись у освітньому процесі.

Члени гуртка зазвичай є організаторами та активними учасниками масових позакласних заходів.

Форми масової позакласної роботи належать до найбільш поширених у школі. Вони розраховані на одночасне охоплення багатьох учнів, їм властива барвистість, урочистість, яскравість, великий емоційний вплив на дітей.

Масова робота містить у собі великі можливості активізації учнів. До масових заходів відносяться: «День лісу», «День птахів», «День Землі», проводи зими (Масляна), екскурсії, різноманітні ранки, вечори, відвідування музеїв, зоопарку, ботанічного саду, тематичні перегляди науково-популярних та художніх фільмів про природу та їх обговорення на читацьких конференціях.

Особливе місце серед усіх видів масових позакласних заходів з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» займають натуралістичні заходи: «Тиждень лісу», «Охорона води», «Свято квітів», «Екологічний тиждень» та ін.

Традиційною формою масової роботи є шкільні свята. Протягом навчального року можливе проведення 4-5 свят. Вони розширюють світогляд, викликають почуття прилучення до життя країни. Широко використовуються конкурси, олімпіади, огляди. Вони стимулюють дитячу активність, розвивають ініціативу.

Вся така підготовча робота має закінчуватися організацією свята, на якому необхідно підбити підсумки виконаної роботи школярів. Усі натуралістичні заходи повинні мати природоохоронну спрямованість. Значення масових заходів важко переоцінити. По-перше, під час їх проведення вирішуються численні пізнавальні, виховні та розвиваючі завдання. По-друге, вони здійснюються колективно, проте найкращі риси дітей формуються у шкільному колективі. Виховання через колектив, вплив колективу на окремих учнів винятково велике. Воно забезпечує різноманітні форми впливу, особливо сильно впливає емоційне піднесення всього колективу. У дітей з'являється бажання взяти участь у тому чи іншому заході, наприклад, поході за грибами на початку осені.

По-третє, кожен масовий захід - це прищеплення навичок норм щодо поведінки, які важко розвиваються у повсякденному житті.

Під час масових заходів недисциплінований учень вважає виконання правил обов'язковим, що не підлягає обговоренню та сумніву, оскільки від виконання завдання залежить успіх колективної справи. Отже, найважливіше значення масових позакласних заходів є у тому, що це потужний засіб організації дітей, сприяючи вихованню відповідальності за доручену справу.

Одним із видів позакласної роботи є **позакласні екскурсії у природу**. Живе спілкування з природою стимулює інтерес учнів до її вивчення та сприяє естетичному вихованню учнів. Місцем проведення екскурсій може

бути ліс, гай ботанічний сад, краєзнавчий музей, зоопарк, колгоспне поле, фабрика, завод, знайомство з лікарськими рослинами місцевості, рідкісними птахами та тваринами, знайомство з домашніми тваринами, правилами догляду за ними та їх практичне використання людьми [19, 96].

Накопиченню природничих знань сприяють **походи**, якими можна займатися в будь-який час року (тривалістю не більше 1-2 днів). Під час походів учням можна дати завдання зібрати мінерали та гірські породи, розпізнати птахів за голосом, зібрати лікарські рослини тощо. Керівник походу заздалегідь розподіляє обов'язки, знайомить з визначенням об'єктів природного середовища та проводить короткий інструктаж. Учитель може використовувати для цього аудіозаписи із записами голосів птахів, гербарій лікарських рослин, колекції мінералів і гірських порід тощо.

Крім того, вчитель повинен пам'ятати, що в дитячих походах виховуються такі важливі людські якості, як згуртованість, взаємодопомога, дружба, почуття відповідальності за доручену справу, цілеспрямованість, дисциплінованість. На основі подорожей та екскурсій можна організувати низку стендів: «Птахи з наших лісів», «Рідкісні тварини та їх охорона», «Місцеві лікарські рослини», «Жителі парку», «Наше місто» та інші.

Важливим видом позакласної роботи з учнями є проведення **природничих ранків, квестів, свят та КВК**. Тематика вечорів може бути різноманітною: «Заповідники нашої країни», «Дивовижний світ каменю» та інші.

Основою вечора можуть бути доповіді учнів на обрану тему, перегляд науково-популярних фільмів, обговорення книги, які цікавлять дітей. Виступи учнів можна чергувати з читанням уривків із творів, невеликими вікторинами, загадками, іграми, співом [15, 59].

Учні беруть активну участь у багатьох **природничих святах**: Святі лісу, Святі квітів, Святі джерела, Святі жнив, Святі друзів природи та інші. Готуючись до них, діти широко використовують художню літературу, картини, музику, що сприяє загальному розвитку дитини.

Кожне свято має мати певну мету. Так, наприклад, святкування Дня птахів не тільки поглиблює та розширює знання дітей про птахів, а й дозволяє практично реалізувати заходи щодо охорони навколишнього середовища (годування птахів, будівництво та розвішування шпаківень, годівниць тощо). Приблизний план такого свята може бути таким: повідомлення учасників про користь птахів (показ відео, малюнки птахів, що зустрічаються на місцевості); спостереження за птахами (колір, структурні характеристики, поведінка); огляд-виставка «Птахи – друзі людей», читання уривків із творів, проведення вікторин, карнавал пташиних костюмів, перегляд фільму «Діти – друзі птахів». На виставці «Птахи – друзі людини» можна показати фотографії, малюнки та «Щоденники спостережень», розвісити різні види гніздування.

Таким чином, позакласна робота, що проводиться учителем у системі, формує інтерес до природничої освітньої галузі, спонукає учнів до самоосвіти. Усі види навчання природничої ОГ вимагають організації систематичного контролю над ходом формування відповідних знань та вмінь учнів.

Однак у проведенні масових заходів є багато «підводних каменів», які необхідно врахувати під час їхньої підготовки. Насамперед успіх масових заходів залежить від глибокої продуманості та вмілої організації.

Масові заходи мають бути сплановані на чотирирічний термін навчання дітей у початкових класах. У плані необхідно вказати частки участі класу у кожному заході. Кожен із заходів – складний і різноманітний вид роботи. Перед ним ставляться певні освітні завдання.

Багато яскравих прикладів звернення до природи з метою розумового та морально-естетичного виховання дав В.О. Сухомлинський. Його оригінальні уроки у природі з молодшими школярами, є образними прикладами використання природи з метою морального збагачення та розумового розвитку учнів, чудово показують, що, дійсно, природа – вічне джерело думки та добрих почуттів дітей. Для розвитку у школярів інтересу до

природного світу, для співпереживання та роздумів, В.О. Сухомлинський використав казки, які писав сам, а також залучав дітей до цієї діяльності. Він писав: «Казка невіддільна від краси... Завдяки казці дитина пізнає світ як розумом, так і серцем. І не тільки пізнає, а й відгукується на події та явища навколишнього світу, виражає своє ставлення до добра та зла» [24, 76].

Оскільки екскурсія є складовою частиною системи занять на повітрі, проводять їх у групах продовженого дня один раз на тиждень тривалістю 2-2,5 години та довжиною маршруту 2-3 км.

На екскурсіях переважає рухова та ігрова діяльність учнів, а в деяких випадках використовується і їхня трудова діяльність.

Кожна екскурсія складається з трьох основних етапів: підготовка, ведення та закріплення.

Успіх будь-якої екскурсії значною мірою залежить від організаційної підготовки вчителя та учнів. Заздалегідь необхідно зробити таке:

- намітити тему. Бажано, щоб назва теми звучала емоційно проблемно, що дозволить одразу зацікавити учнів. Наприклад, «Що в лісі росте і хто в лісі живе?», «Лісова аптека», «Дари лісу», «Зимовий ліс повний чудес» та ін.

- визначити мету, завдання та скласти попередній план.

Вибравши місце проведення екскурсії, наперед побувати там, розробити маршрут. Передбачити місця для рухливих ігор, інформації, збирання природного матеріалу, суспільно-корисної діяльності учнів.

Уточнити зміст виховного та пізнавального матеріалу відібрати ігровий матеріал, вірші, загадки, вікторини. Продумати методику проведення екскурсійного заняття.

Спланувати організаційні форми діяльності учнів (коли і де проводити масові та групові спостереження, збір природного матеріалу), виконання суспільно корисних справ, розподілити обов'язки між підгрупами чи окремими учнями.

Продумати, до яких узагальнень, висновків треба підвести учнів, як цінувати їхню вихованість і дисциплінованість.

Коли остаточно уточнено зміст та методику проведення екскурсії, можна доопрацювати план.

Попередньо з дітьми проводиться бесіда, на якій повідомляється тема та мета екскурсії. Узгоджується, що треба з собою взяти, як одягнутися, познайомити учнів із пам'яткою поведінки у природі. Окремі учні готують завдання: приготувати повідомлення, вивчити загадки, вірші, провести гру та ін.

Кожна екскурсія починається з організації – це добре дисциплінує дітей. Перевіривши за списком загальну кількість учнів, звернути увагу на їхній одяг та взуття. До місця екскурсії діти йдуть колоною по дві людини з направляючим попереду та замикаючим позаду.

Під час проведення природничих екскурсій провідним методом стає спостереження об'єктів, предметів, явищ і слово вчителя.

У ході екскурсії необхідно постійно збагачувати увагу дітей на красу навколишньої природи, наголошувати на необхідності дбайливого ставлення до неї. Усі явища природи розглядаються в тісному взаємозв'язку та розвитку, що допомагає закласти в учнів паростки екологічного виховання. Більш емоційному сприйняттю сприяє читання поезій.

- Підбиття підсумків екскурсії проводиться зазвичай у вигляді узагальнюючої бесіди. Це необхідно для того, щоб учні правильно засвоїли окремі явища природи. Тому при закріпленні матеріалу вчитель відповідає на всі питання дітей, з'ясовує, чи діти правильно сприйняли матеріал.

РОЗДІЛ II. Експериментальна робота з формування знань про навколишній світ в учнів 2 класу у процесі позакласної роботи

2.1. Рівень знань про навколишній світ в учнів 2 «А» класу

Експериментальну роботу було проведено у 2 «А» класі Ясінянського закладу загальної середньої освіти I-III ст. №1 Рахівського району Закарпатської області.

Мета проведення експерименту – довести гіпотезу: ми припускаємо, що формування знань про навколишній світ у молодших школярів буде ефективнішим, якщо у позакласній діяльності використовуватимуться різні форми та методи навчання.

В експерименті взяли участь 15 учнів 2 «А» класу, які виявили бажання додатково ознайомлюватися з матеріалами з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (природнича ОГ), брати участь у проведенні позакласних занять, вікторин, квестів. Вік учнів 7 – 8 років, 9 хлопчиків та 6 дівчаток. Клас дружній. З появою зацікавленості в заняттях, вони виявляли підвищений інтерес і могли зосередитися на матеріалі.

Педагогічний експеримент складається із трьох етапів:

- 1 етап – констатувальний;
- 2 етап – формувальний;
- 3 етап – контрольний.

На констатувальному етапі проводилися тестування та анкетування з метою встановити рівень знань в учнів 2 «А» класу та з'ясувати їхнє ставлення до предмета «Я досліджую світ».

На формувальному етапі були сформульовані та апробовані методики позакласних занять та заходів, спрямованих на формування та поглиблення знань з предмета, що вивчається в учнів.

На контрольному етапі експерименту проводилося повторне анкетування та тестування з метою констатувати результати проведеного педагогічного експерименту.

На констатувальному етапі використовувалися такі методи дослідження: бесіда, анкетування та тестування.

Першою була проведена бесіда №1 з учнями на тему «Твоє ставлення до школи та навчальних предметів». Ця розмова виявила ставлення дітей до предметів, що вивчаються.

Діти відповідали на такі питання:

Чи подобається тобі ходити до школи?

Які предмети тобі найбільше подобаються?

Чи важко розуміти пояснення на уроці ЯДС?

Що зацікавило тебе на уроці?

Коли буває нудно на уроці? І т.п.

Бесіда №1 проводилася в спокійній і доброзичливій обстановці, що сприяє довірливим відповідям. Учні були відвертими та чесними у відповідях.

Під час бесіди №1 було з'ясовано, що не всі учні зацікавлені у навчанні, деякі діти не люблять чи просто не хочуть навчатися. Їм нудно та нецікаво на уроках. Вони хотіли б частіше проводити заняття поза школою: на прогулянках, у музеях, на екскурсіях, дивитися кінофільми, грати. Деякі учні не встигають засвоїти матеріал на уроці, інші, навпаки, хотіли б більше дізнатися про те, про що дізналися на уроці. Найбільше учням подобаються уроки фізкультури, мистецтва та ЯДС.

Спостереження за учнями проводилося на протязі всього експерименту як на уроках, так і на позакласних заняттях, і ми побачили, що учні по-різному ставляться до занять і поводяться інакше на уроках ЯДС. Ми виділили 3 рівні відносини учнів 2 «А» класу до предмета «Я досліджую світ»:

Низький рівень – слабка активність, важке засвоєння матеріалу, труднощі у формулюваннях відповіді на поставлені питання і під час виконання завдань.

Середній рівень – іноді виявляють активність, якщо тема їх цікавить, матеріал засвоюють поверхнево, часто ставлять запитання під час виконання завдань.

Високий рівень – добре засвоюють матеріал, є зацікавленість до вивчення предмета, виявляють допитливість, ініціативу та самостійність. У разі труднощів у знаходженні відповіді намагаються самостійно знайти рішення.

Щоб підтвердити наше припущення, було проведено анкетування №1 учнів 2 «А» класу. Було проанкетовано 15 учнів. За результатами анкетування №1 було побудовано таблицю №1.

Позитивними відповідями вважалися ті, де учні висловлювали свою зацікавленість у предметі ЯДС.

Таблиця 1

№	Ім'я	Питання №								Позитивні відповіді
		1	2	3	4	5	6	7	8	
1.	Аня А.	-	+	-	+	-	-	-	+	3
2.	Віка А.	+	+	-	-	-	-	+	-	3
3.	Володя В.	-	-	-	-	-	-	-	-	0
4.	Дмитро М.	+	+	+	-	+	+	+	+	7
5.	Ігор М.	-	+	+	+	-	-	-	-	3
6.	Тимур З.	-	-	-	-	-	-	-	-	0
7.	Ірина Б.	+	+	+	+	+	+	+	+	8
8.	Ігор Б.	-	-	-	-	-	-	-	-	0
9.	Михайло П.	+	+	-	-	-	-	-	-	2
10.	Назар С.	-	-	-	-	-	-	-	-	0
11.	Сергій С.	-	+	-	-	+	-	+	+	4
12.	Оля Х.	+	+	-	-	-	-	+	-	3
13.	Олег Ш.	-	-	+	-	-	-	-	-	1
14.	Юля Я.	+	+	+	-	+	+	+	+	7
15.	Іван Я.	-	-	-	-	-	-	-	-	0

позитивні відповіді – 1 бал;

негативні відповіді – 0 балів.

В результаті анкетування №1 було з'ясовано, що кількість дітей з низьким рівнем становить 40% від усіх учнів 2 класу «А». Цим учням

нецікаво на уроках, у них проблеми з успішністю, вони важко виконують завдання мають поверхневі знання з предмета, що вивчається.

Учнів із середнім рівнем також – 40%. Ця частина учнів характеризується більшою самостійністю у вирішенні поставлених завдань, частіше виявляють зацікавленість до предмета, що вивчається. Мають певний обсяг знань, хоч і поверхневих.

Учнів із високим рівнем у класі – 20%, ця група дітей відрізняється допитливістю, ініціативністю, активністю, вмінням самостійно вирішувати поставлені завдання.

Ми бачимо, що учні здебільшого не зацікавлені у предметі «Я досліджую світ».

У 2 «А» класі було проведено тестування №1 на теми, які вивчатимуться під час формувального етапу, щоб дізнатися рівень їх знань з цих тем.

За результатами тестування №1 було побудовано таблицю №2.

Таблиця 2

№	Імя	Питання №								Позитивні відповіді
		1	2	3	4	5	6	7	8	
1.	Аня А.	-	+	-	+	+	-	-	-	3
2.	Віка А.	+	-	+	-	+	+	-	-	4
3.	Володя В.	-	-	-	-	-	-	+	-	1
4.	Дмитро М.	+	+	+	-	+	-	+	+	6
5.	Ігор М.	-	-	+	+	-	-	-	-	2
6.	Тимур З.	-	+	-	-	-	-	-	-	1
7.	Ірина Б.	+	-	+	-	+	+	+	+	6
8.	Ігор Б.	-	-	-	+	-	-	-	-	1
9.	Михайло П.	+	+	+	-	-	-	+	-	4
10.	Назар С.	+	-	+	-	-	-	-	-	2
11.	Сергій С.	-	-	+	+	-	+	+	+	5
12.	Оля Х.	+	+	-	-	+	-	+	-	4
13.	Олег Ш.	-	-	+	-	-	-	-	+	2
14.	Юля Я.	+	-	+	+	-	+	+	+	6
15.	Іван Я.	-	-	-	-	-	+	-	-	1
Всього правильних відповідей										48

Правильні відповіді – 1 бал;

Неправильні відповіді – 0 балів.

З результатів тестування №1 видно, що кількість правильних відповідей становить лише 40%, а кількість неправильних відповідей – 60%.

Якщо виходити з отриманих результатів, можна зробити такі висновки:

- знання у більшості учнів на уроках «Я досліджую світ» носять поверхневий характер;
- відсутня зацікавленість у вивченні цього предмета.

Щоб переламати цю тенденцію по відношенню до предмета «Я досліджую світ», необхідно:

- проводити індивідуальну роботу із школярами на позакласних заняттях;
- враховувати особливості характеру та схильності учнів;
- залучати їх до позакласних заходів;
- розвивати допитливість, зацікавити учнів;
- в ігровій формі (вікторини, загадки) давати знання та готувати до уроків ЯДС.

Основне завдання – у ході формувального етапу експерименту шляхом проведення позакласних занять сформувати та закріпити інтерес школярів до інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (природнича ОГ), підвищити рівень природничих знань.

2.2. Організація та методика проведення позакласних занять з природничої освітньої галузі з учнями 2 «А» класу

Початкова школа Ясінянського закладу загальної середньої освіти І-ІІІ ст. №1 Рахівського району Закарпатської області працює за програмою НУШ 2 під редакцією Р.Б. Шияна.

Під час проходження переддипломної практики у 2 «А» класі було проведено 4 позакласні заняття: «Земля - наш дім», «Бережи себе», «Наша зелена планета», «Птахи та звірі – наші сусіди».

Позакласне заняття №1 «Земля - наш дім».

Метапозакласного заняття:

- розширення кругозору дітей, їх знань про навколишній світ, розкрити важливість раціонального використання та охорони навколишньої природи;
- виховання екологічної культури, дбайливого ставлення до навколишньої природи, бажання дбати про неї;
- виховання почуття відповідальності за вчинки стосовно об'єктів природи.

Позакласне заняття було присвячене питанням життя людини на землі, дбайливого ставлення до природи, захисту навколишнього середовища. Заняття було продовженням уроку на тему «Ми та наш світ», у якому діти взяли активну участь у вікторинах, відгадування веселих загадок на різних «екологічних станціях».

Позакласне заняття №2 «Бережи себе» було присвячене питанням здорового способу життя, поведінки з незнайомими людьми, поведінки у нештатних ситуаціях.

Мета позакласного заняття:

- навчити дітей впізнавати потенційно небезпечну людину;
- розібрати з дітьми способи уникнути небезпечних ситуацій;
- обговорити, в які місця можна ходити, щоб не опинитися у потенційно небезпечній ситуації;
- поговорити про способи залучення допомоги у таких ситуаціях;
- обговорити з дітьми, до кого слід звернутися у такій ситуації;
- розібрати варіанти поведінки.

Позакласний захід був продовженням уроку на тему «Захист і допомога людині, яка потрапила у надзвичайну ситуацію» у якому діти з великим інтересом, висловлювали свої думки та припущення про ситуації, зображені на картинках на цю тему: «Що за ситуація на картинці?», «Як допомогти

людині?», «Як вона могла опинитися в цій ситуації?», «Як почувається людина, яка потрапила в таку ситуацію?»).

Завершенням позакласного заходу була гра «Ні». У якій діти мали навчитися відповідати відмовою різні пропозиції від незнайомих і мало знайомих людей.

Позакласне заняття №3 «Наша зелена планета» було присвячено рослинному світу нашої планети, рідкісним рослинам, рослинам – годувальникам, деяким мешканцям нашої планети.

Мета позакласного заняття:

- виховувати інтерес до природи та її мешканців;
- виховувати дбайливе ставлення до навколишнього світу.

Позакласний захід був продовженням уроку на тему «Зернові культури, дерева, чагарники, трави», в якому учні відкривають для себе багато нового, беручи участь у вікторинах, конкурсах, цікавих бесідах.

Позакласне заняття №4 «Птахи та звірі» – наші сусіди» присвячене тваринному світу, що оточує нас. Багато йшлося про турботу про «братів наших менших»: підгодівля птахів і білок взимку, виготовлення та розвішування шпаківень, поведінку в лісі та на річці.

Мета позакласного заходу:

- познайомити дітей із назвами птахів та звірів;
- вчити визначати приналежність тварини до своєї групи.

Позакласний захід було продовженням уроку на тему «Мешканці нашої планети» під час якого учні з цікавістю брали участь у розмовах з цієї теми, відгадували загадки, проводили досліди.

З усіх тем були проведені вікторини, конкурси. За участь у яких учні здобули призи, грамоти.

Позакласні заняття дуже сподобалися дітям. Їм подобалося наслідувати співи птахів, голоси звірів, малювати, відгадувати загадки, впізнавати щось нове і цікаве.

Правильна відповідь – 1 бал;

Неправильна відповідь – 0 балів.

Результати анкетування №2 показали, як змінилося ставлення учнів до предмета «Я досліджую світ».

Високий рівень – 40%,

середній рівень – 40%,

низький рівень – 20%.

З цих результатів видно, що у класі докорінно змінилося ставлення до предмета «Я досліджую світ».

Потім було проведено тестування №2 учнів 2 класу «А». Мета тестування – з'ясувати рівень знань учнів про навколишній світ після проведення формувального етапу. Було протестовано 15 учнів. За результатами тестування №2 було побудовано таблицю №4.

Результати тестування №2 наведено у таблиці №4.

Таблиця 4

№	Ім'я	Питання №								Позитивні відповіді
		1	2	3	4	5	6	7	8	
1.	Аня А.	-	+	+	+	+	-	-	+	5
2.	Віка А.	+	-	+	+	+	+	-	+	6
3.	Володя В.	+	-	+	-	-	+	+	-	4
4.	Дмитро М.	+	+	+	-	+	+	+	+	7
5.	Ігор М.	-	-	+	+	+	-	+	-	4
6.	Тимур З.	+	+	-	+	-	+	-	+	5
7.	Ірина Б.	+	-	+	+	+	+	+	+	7
8.	Ігор Б.	+	+	+	+	-	-	-	+	5
9.	Михайло П.	+	+	+	+	+	-	+	-	6
10.	Назар С.	+	-	+	-	+	+	-	-	4
11.	Сергій С.	-	+	+	+	+	+	+	+	7
12.	Оля Х.	+	+	-	-	+	-	+	+	5
13.	Олег Ш.	-	+	+	+	+	-	-	+	5
14.	Юля Я.	+	-	+	+	+	+	+	+	7
15.	Іван Я.	-	-	-	-	+	+	+	+	4
Всього правильних відповідей										81

Правильна відповідь – 1 бал,

Неправильна відповідь – 0 балів.

Аналіз таблиці №4 показав, що кількість позитивних відповідей становить 67,5%. А кількість неправильних відповідей після проведення позакласних занять знизилася майже в 2 рази і становить 32,5%.

Результати анкетування №1 та №2 показали, що високий рівень зацікавленості учнів збільшився з 20% до 40%, середній рівень залишився без зміни, а низький рівень зацікавленості у предметі, що вивчається, зменшився з 40% до 20%.

Отримані результати довели викладену вище гіпотезу.

Спостерігаючи за поведінкою дітей на уроці «Я досліджую світ», ми відзначили такі нові якості учнів:

- прояв інтересу до предмета;
- активність на уроці;
- допитливість;
- наполегливість у пошуку відповідей;
- самостійність у вирішенні поставлених питань.

Під час проведення природничих екскурсій, практичних робіт, різних методів подачі матеріалу, залучення дітей до відповідей на поставлені проблемні запитання учні 2 «А» класу стали емоційнішими і активними під час уроків ЯДС (природнича ОГ).

Висновки

Важко переоцінити важливість інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі. Любов та дбайливе ставлення до природи необхідно виховувати з дитинства. Тільки усвідомлене розуміння ролі природи у житті людини врятує її від знищення. Залучення учнів початкової школи до позакласної роботи викликає інтерес до природи, її загадок, розвиває допитливість та бажання дізнатися якнайбільше.

«Для інших природа – це дрова, вугілля, руда чи дача, чи навіть пейзажі. Для мене природа – це середовище, з якого, як квіти, вирости всі наші людські таланти», – ці слова А.Ф. Прохорчик повинні увійти до усвідомлення дітей.

Позакласні заняття з природничої освітньої галузі виступають як додаткова форма освітньої роботи з дітьми. Робота ця передбачає ті самі цілі, як і шкільні заняття. Але на відміну систематичних уроків та інтегрованих занять позакласна робота з природничої ОГ будується з урахуванням інтересів дітей щодо природи.

Позакласна робота з природничої ОГ має велике загальноосвітнє значення. Пізнаючи таємниці природи, людина впевненіше почувається в навколишньому світі.

Розвиток світогляду, творчої активності, допитливості, естетичного смаку любові до природи та Батьківщини дають позакласні заняття з природничої ОГ. Виховання активного громадянина починається з виховання любові та дбайливого ставлення до рідної природи.

Необхідність проведення позакласної роботи з тем природничої ОГ не тільки поглиблюють знання, а й всесторонній розвиток особистості, розвитку самостійності та творчої активності школярів, розвиток інтересу до предмета та виховання активної життєвої позиції.

Позакласна робота відрізняється від обов'язкової програмної роботи тим, що учні займаються нею за бажанням, добровільно. Учні займаються

тими питаннями, які їм цікаві, не чекають за цю роботу оцінки, вони не обмежені часом.

Позакласна робота дозволяє учням краще пізнати один одного, гуртує колектив, вчить взаємовиручці, згуртованості, командному духу.

Підвищення ефективності процесу формування краєзнавчих знань у школярів шляхом позакласних заходів залежить від таких педагогічних умов:

- облік вікових та психолого-педагогічних особливостей молодших школярів;
- спрямованість вивчення курсу на адаптацію молодших школярів до середовища;
- опора на знання, отримані раніше під час вивчення природознавчої ОГ тощо;
- інтегрований підхід при організації навчання;
- організація навчально-пізнавальної діяльності учнів;

Позакласна робота з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (природознавча ОГ) є невід'ємною частиною освітнього процесу. Робота з учнями допомагає зробити їх небайдужими до проблем природи, виховати захисників природи, активних членів суспільства.

Позакласна діяльність є складовою освітнього процесу у початковій школі і є однією з форм організації дозвілля учнів. Позакласна діяльність розуміється сьогодні переважно як діяльність, що організовується у позаурочний час для задоволення потреб учнів у змістовному дозвіллі, їх участі у самоврядуванні та суспільно-корисній діяльності.

Список використаної літератури

1. Байбара Т.М. Методика навчання природознавства в початкових класах: Навчальний посібник. К.: Веселка, 1998. 334 с.
2. Біда О.А. Природознавство і сільськогосподарська праця. Методика викладання. Київ; Ірпінь: ВПКФ «Перун», 2000. 400 с.
3. Баконіна Є.А. Позакласні заняття з природознавства. *Початкова школа*. 2009. №5. С.15 - 19.
4. Бірюкова Н.А. Проблеми формування екологічної свідомості. *Педагогіка*. 2014. №10. С. 35 - 42.
5. Богданець Т.П. Екологічний підхід та розвиваючі можливості початкового курсу екології. *Початкова школа*. 2012. № 3. С.66-68.
6. Бондаревський В.В. Виховання інтересу до знань та потреби до самоосвіти. К. 2015. 144с.
7. Бухарєв, Г.М. Роль природознавства у розвитку учнів. *Початкова школа*. 2016. №8. С.25 - 27.
8. Виноградова Н.Ф. Екологічне виховання молодших школярів. *Початкова школа*. 2017. №4. С.36 - 38.
9. Виховання та розвиток дітей у процесі навчання природознавства. Під ред. Л.Ф. Мельчакова. К., 2018. 288с.
10. Виховання та навчання дітей у школі: посібник для вчителів та студентів дефектологічних факультетів педагогічних інститутів. За ред. В.В. Воронкової. К., 2004. 416с.
11. Горощенко В.П. Методика викладання природознавства: навчальний посібник для студентів педагогічних училищ. К., 2014. 158с.
12. Державний стандарт початкової освіти. <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/5a8/de2/5e1/5a8de25e1504c877583228.doc>
13. Єсякова Г.В. Методичні рекомендації на допомогу вчителям, вихователям, керівникам, юннатсько-біологічних гуртків. Володимир, 2012. 78с.

13. Захлібний О.М. Екологічна освіта школярів у позаурочній роботі. К., 2014. 94с.
14. Зверіна Н.М. Деякі методичні рекомендації щодо позакласних занять з екології у початковій школі. *Початкова школа*. 2012. № 8. С.58 - 63.
15. Калеціц Т.М. Позаурочна та позашкільна робота з учнями. К. 2018. 119с.
16. Концепція «Нова українська школа». Інформаційний збірник МОН України. 2016. <http://mon.gov.ua>.
17. Мельчаков Л.Ф. Можливості, що виховує та розвиває навчання з природознавства. Виховання та розвитку дітей у процесі навчання природознавству: посібник для вчителів. К., 2016. С.13 - 15.
18. Мінаєва В.М. Позаурочна робота з природознавства. К., 2000. 165 с.
19. Нарочна Л.К., Ковальчук Г.В., Гончарова К.Д. Методика викладання природознавства. К.: Вища школа, 1990. 202 с.
20. Пакулова В.М. Методика викладання природознавства: навч. пос. для студентів. К., 2000. 192с.
21. Підкасистий П.І. Самостійна пізнавальна діяльність школярів у навчанні. К., 2008. 240с.
22. Професійний стандарт вчителя початкових класів закладу загальної середньої освіти. <https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-profstandart-vchitelya-pochatkovih-klasiv-vchitelya-zakladu-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i-vchitelya-z-pochatkovoyi-osviti>
23. Прохорчик А.Ф. Організація позаурочної роботи з природознавства. К, 2009. 105с.
24. Сухомлинський, В.А. Серце віддаю дітям В.А. Сухомлинський. М., 1983. 167с.
25. Типові освітні програми для 1-4 класів НУШ. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2019/11/1-4-dodatki.pdf>
26. Я досліджую світ : підручник інтегрованого курсу для 2 класу

закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) / О. В. Волощенко, О. П. Козак, Г. С. Остапенко Київ : Світич, 2019.

27. Методичні матеріали до підручників освітньої галузі «Я досліджую світ»: https://www.youtube.com/channel/UCY_LWkira26QFu1oFDqfXSA/videos
<https://svitdovkola.org/3?ref=ik312-p4>

28. Е- платформа НУШ <http://nus.inf.ua/>

29. Всеосвіта спільнота активних освітян <https://vseosvita.ua/>

30. Освітній проект для вчителів «На урок»
[https://naurok.com.ua/Електронна платформа «Нова українська школа»](https://naurok.com.ua/Електронна_платформа_«Нова_українська_школа»), URL:
www.nus.inf.ua

31. Методичні матеріали до підручників освітньої галузі «Я досліджую світ»: https://www.youtube.com/channel/UCY_LWkira26QFu1oFDqfXSA/videos
<https://svitdovkola.org/3?ref=ik312-p4> <https://svitdovkola.org/4?ref=ik422-p4>
<https://youtu.be/Edg2YthBEx0?si=KGgIoIzv0GV9NtIg>
<https://osvitanova.com.ua/posts/907-8-korotkykh-animatsii-pro-tolerantnistukrainskoiu?fbclid=IwAR2B4TwK9Vrx5eh1BPgpLDs-SgQf6tg1fnB9c1CtqvqrC7DlnlsmQ7wCTY>

32. Lysohor, L., Reshetniak, V., Kovalchuk, V., Zhyhaylo, O., Koltok, L., & Lutsiv, S. (2022). Reality of Primary Education Development in the Conditions of the New School. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 14(1Sup1), 243-257. <https://doi.org/10.18662/rrem/14.1Sup1/548>

33. Shuliar, V., Shkurko, V., Polukhtovych, T., Semeniako, Y., Shanaieva-Tsymbal, L., & Koltok L. (2023). Using Artificial Intelligence in Education. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 14(3), 516-529. <https://doi.org/10.18662/brain/14.3/488>